

over
NEEM UW
vergelding

ANDRÉ LASCARIS

en
VERLEDEN OP
vergeving

Fragmenten uit:

Neem uw verleden op: over vergelding en vergeving

André Lascaris

Baarn: Ten Have, 1999

Neem uw verleden op: over vergelding en vergeving van André Lascaris bestaat uit vier delen. In het vierde deel "Slachtoffers en Daders" worden een aantal thema's rondom vergeving en vergelding aangeroerd, waarin naar verhalen uit de eerste drie delen wordt verwezen.

Els Launspach en ik hebben twee fragmenten uit het laatste deel uitgekozen, getiteld "Reacties op het verleden" en "De noodzaak van de vergelding". Alle verhalen waarnaar verwezen wordt zijn eveneens toegevoegd.

De inhoudsopgave wordt dan:

De spoorwegman	16
Vergeeten: valse loyaliteit	41
Vergelding en straf	46
Het verhaal van de uittocht	68
Reacties op het verleden	142
De noodzaak van de vergelding	144

verdrongen en in een te kleine cel opgesloten. Bij zowel de ondervragingen als martelingen was een jonge Japanse tolk aanwezig die zich gedroeg alsof hij van zijn werk genoot. Op andere momenten was hij echter niet onaardig. Ten slotte werd Lomax veroordeeld; tot zijn verbazing tot niet meer dan vijf jaar gevangenisstraf.

Na de bevrijding keerde hij terug naar Schotland. Zijn moeder bleek te zijn overleden, zijn vader was hertrouwd. Niemand toonde belangstelling voor zijn verhalen. Iedereen zat vol eigen herinneringen aan het recente verleden en plannen voor de toekomst. Na het gevangenkamp was het voor Lomax moeilijk het normale leven weer op te pakken. Hij had het gevoel zich nauwelijks te kunnen verzetten tegen de omstandigheden; hij kon de kracht niet vinden 'nee' te zeggen. Hij trouwde, maar het huwelijk was geen succes: hij voelde een onvermogen om te praten en proefde bij zijn vrouw een gebrek aan interesse. Lange tijd deed hij of die jaren in Birma er niet waren geweest. Kort na zijn terugkeer begonnen de nachtmerries, waarin hij zich bijvoorbeeld zonder eten en drinken in een cel voelde opgesloten met de wetenschap er nooit meer uit te komen. Het gezinsleven werd een troosteloze gevangenschap. Met andere vroegere krijsgevangenen had hij het gevoel dat zijn kinderen op de een of andere manier beschadigd waren – zelfs genetisch, dachten velen. Hij werkte te als ambtenaar in Ghana, kort voor de onafhankelijkheid van dat land, en schrijft dan:

Het is niet gemakkelijk te beschrijven op welke meer subtiele manieren Kanburi en de naweën ervan in me bleven doorleven. Ik vond het moeilijk grijze gebieden in mijn leven te tolereren, enigerlei dubbelzinnigheid of onzekerheid te aanvaarden, en ik kon niet gauw vergiffenis opbrengen voor de fouten van anderen, ik kon niet met de fouten van anderen leven, zoals het eufemistisch heet. Ik had een hekel aan onbenulligheden, of misschien stroomt het meer met de waarheid als ik zeg dat ik er niet mee las-tiggevallen wilde worden: ik vond altijd wel een manier om de kleine ergernissen waarmee het leven ons bombardeert op de lange baan te schuiven. Mijn eigen werk had ik bijvoorbeeld uiterst strak georganiseerd en ik deed het werkelijk energiek en toegewijd – ik kon mijn gedachten organiseren en zonder aantekeningen met

DE SPOORWEGMAN

In zijn boek 'De Spoorwegman' (Amsterdam 1995) verhaalt Eric Lomax dat hij als Brits soldaat in de Tweede Wereldoorlog door de Japanners krijsgevangen gemaakt werd. Vervolgens werd hij door hen in Kanburi aan het werk gezet aan de beruchte spoorweg door Birma. Omdat hij al van jongs af aan geïnteresseerd was in spoorwegen, maakte hij een kaart met de route van de spoorweg. De kaart werd gevonden, hij werd mishandeld en gemarteld, geslagen, half-

militaire precisie een verhaal houden – maar rekeningen, ambtsberichten en vooral verzoeken om persoonlijke informatie vond ik min of meer ondraaglijk. Het waren onvoorziene dingen, ze leidden me af, het waren momenten van onzekerheid in een leven dat smachtte naar regelmaat. Het was beter wanneer ik me op één ding tegelijk concentreerde. Dikwijls negeerde ik rekeningen waarin fouten zaten, omdat ik niet in staat was de confrontaties en idiote bureaucratische obstructie onder ogen te zien waarmee ik – dat wist ik – te maken zou krijgen als ik zou proberen ze recht te zetten. Ik was vaak naar binnen gericht – slachtoffer van een vreemde passiviteit, waardoor ik ervaringen opzoog als vloeiende pier, zonder dat ik in staat was zelf iets bij te dragen; daardoor maakte ik een slome indruk, en toch was ik allesbehalve lui. Ik voelde me soms op bezoek in mijn eigen huis. Als zich een confrontatie aandiende, verzette ik me ertegen met een enorme hardnekkige energie en nam zo bij iedere onenigheid wraak op de Kempetai en de bewakers. Hoewel ik het nooit had kunnen toeven, vocht ik al die jaren van vrede nog steeds de oorlog uit (p. 264-265).

Na zijn pensionering in 1982 groeide zijn behoefte om te weten hoe hij verraden was en wie de mannen waren die hem gemarteld hadden. 'Fysieke wraak leek me de enige toereikende genoegdoening voor de woede die ik in me droeg' (p. 269). Meer en meer werd de ondervrager-tolk zijn persoonlijke obsessie. Uiteindelijk kwam hij erachter dat de man Nagase Takashi heette. Deze bleek na de oorlog in Kanburi actief geworden te zijn in het liefdadigheidswerk. Bovendien had hij vlak bij de spoorweg een boeddhistische tempel gebouwd. Inmiddels vond Lomax het steeds moeilijker het leven met anderen te delen. Zijn tweede vrouw Patti was gedwongen ijskoude woedeaanvallen te verdragen. Hij sloot zich vaak af en nam de onbewogen houding aan van een gekwetst slachtoffer. Alles in de wereld was zwart of wit. Niet-praten werd een vaste gewoonte. Gestimuleerd door zijn vrouw ging hij in 1988 in therapie bij een 'Medische Stichting voor de Zorg voor Slachtoffers van Foltering' in Londen; hij liep inmiddels al tegen de zeventig. De ontdekking dat zijn verhaal bekend klonk, luchtte hem op. Hij leerde in zijn therapie het

verleden onder ogen te zien, maar de gedachte aan wraak leefde nog sterk.

In 1989 stuitte hij op een artikel over de tolk Nagase Takashi, nu een tenger, oude man. Daarin werd beschreven dat hij een groot deel van zijn leven gewijd had aan 'de boetedoening voor de behandeling van krijgsgevangenen door het Japanse leger'. Met name werd hij gekweld door de herinnering aan de martelingen van een krijgsgevangene die was beschuldigd van het bezit van een kaart van de spoorweg. Twee jaar lang deed Lomax niets met die informatie. Zijn psychiater raadde hem af met Nagase in contact te komen, maar hij wilde wraak nemen door Nagase plotseling met hemzelf te confronteren. In 1991 kreeg hij een klein boekje van Nagase in handen, waarin in deze over zijn leven vertelt, onder meer dat hij bij een tocht naar Kanburi een krans legde op het kerkhof. Hij voelde toen hoe zijn lichaam naar alle kanten licht begon uit te stralen en meende dat hij vergiffenis had gekregen; zijn schuldgevoel verdween en het ging hem in alle opzichten beter. Lomax schrijft:

Ik verbaasde me over zijn gevoel dat hem vergiffenis was geschonken. God mocht hem dan vergeven hebben, maar ik niet: zuiver menselijke vergiffenis is iets heel anders (p. 299).

Zijn vrouw schrijft Nagase een brief waarin ze hem precies deze vraag stelt:

Hoe kunt U het gevoel hebben dat U 'vergifffenis' hebt gekregen, meneer Nagase, als deze ex-krijgsgevangene U nog niet heeft vergeven? (p. 300).

Nagase schrijft terug en blijkt erg in de war te zijn; hij hoopt Lomax te ontmoeten. Lomax schrijft:

Mijn woede vloeide weg; ervoor in de plaats kwam een opwelling van mededogen met de schrijver van de brief, gecombineerd met een diep gevoel van droefheid en spijt... Vergiffenis was nu meer dan een abstract idee: het was een reële mogelijkheid (p. 302).

Aanvankelijk raadt zijn therapeut een ontmoeting af, maar deze wordt toch georganiseerd, in Kanburi:

Hij (Nagase) begon met een formele buiging, zijn gezicht was vertrokken en geagiteerd, zijn kleine gestalte reikte nauwelijks tot aan mijn schouder. Ik deed een stap naar voren, pakte zijn hand en zei: 'Ohayu gozaimasu Nagase san, konichi wa?', 'Goede morgen meneer Nagase, hoe maakt U het?' Hij keek naar me op; hij trilde, was in tranen, zei steeds weer: 'Het spijt mij zo verschrikkelijk, zo verschrikkelijk...' Op de een of andere manier nam ik het initiatief, bracht hem uit de geweldige hitte naar een bankje in de schaduw; ik probeerde hem te kalmeren, want hij was werkelijk overweldigd door zijn gevoelens. Op dat moment hielp mijn vermogen tot gereserveerdheid en zelfbeheersing me hem te helpen, en ik mompelde geruststellende woorden terwijl we gingen zitten. Het was alsof ik hem in bescherming nam tegen de kracht van de emoties waarvan zijn frêle ogende lichaam trilde. Ik geloof dat ik, als reactie op zijn herhaalde spijtbetuigingen, iets zei in de geest van: 'Erg vriendelijk van U om dat te zeggen' (p. 311).

Ze raakten in gesprek over het verleden en Nagase zei hem dat hij een verklaard tegenstander van elk militarisme was geworden. Ze brachten enige dagen met elkaar in Kanburi door.

Ik moest nog steeds het probleem van vergiffenis overdenken, aanzien het hem zo bezighield. De veronderstelling dat onze ontmoeting op zich vergiffenis impliceerde, of dat het onderwerp door het verstrijken van de tijd onbelangrijk was geworden, was te gemakkelijk; als iemand er zo'n punt van maakt, word je vanzelf heel zorgvuldig. Ik vond dat ik moest reageren op Nagases gevoel met betrekking tot de bindende of bevrijdende kracht van mijn besluit (p. 317-318).

In een stille kamer van een hotel in Tokyo

schonk ik Nagase de vergiffenis waarnaar hij zo verlangde. Ik las hem een korte brief voor, waarbij ik regelmatig ophield en con-

troleerde of hij iedere alinea wel goed had begrepen. Ik vond dat hij deze zorgvuldige formaliteit verdiende. In mijn brief zei ik dat de oorlog nu bijna vijftig jaar achter de rug was; dat ik veel had geleden; en dat ik wist dat, hoewel hij al die tijd ook had geleden, hij toch heel moedig en dapper was geweest met zijn activiteiten tegen het militarisme en zijn werk voor verzoening. Ik vertelde hem dat ik weliswaar niet kon vergeten wat er in 1943 in Kanburi was gebeurd, maar dat ik hem verzekerde van mijn volledige vergevingsgezindheid. Hij werd weer overmand door emoties en we brachten enige tijd rustig pratend in zijn kamer door (p. 325).

Het boek eindigt aldus:

Ik had het gevoel dat ik meer had bereikt dan waarvan ik had gedroomd. Door mijn ontmoeting met Nagase was hij van een gehate vijand, met wie vriendschap ondenkbaar zou zijn geweest, in een bloedbroeder veranderd. Als ik nooit in staat was geweest een naam te geven aan het gezicht van een van de mannen die me kwaad hadden gedaan, en nooit had ontdekt dat er achter dat gezicht ook een beschadigd leven schuilging, zouden de nachtmeries eeuwig zijn opgedoemd uit een verleden dat geen betekenis had. Bovendien had ik mezelf bewezen dat herinneringen niet voldoende zijn als ze alleen tot een verharding van haatgevoelens leiden. In Thailand, op het oorlogskerkhof van Chungkai, had Patti, toen we daar samen rondliepen, even getwijfeld terwijl ze naar al die rijen graven had gekeken en zich afgevraagd of het wel verstandig was wat we daar deden. Het duurde maar even, want we wisten beiden dat we daar hoorden te zijn. Ik had toen gezegd: 'Er moet een einde aan de haat komen' (p. 322).

Voor Lomax wordt het leven na de oorlog overheerst door wat er in de oorlog is gebeurd. Hij leeft in een verstikkende atmosfeer en heeft het gevoel niet volop te leven. Zijn eerste huwelijk loopt mis en hij vreest dat hij zijn ellende overdraagt aan de volgende generatie. Zijn omgeving is zo druk met zichzelf en haar verleden bezig, dat hij geen kans krijgt naar buiten te brengen wat hij doormaakt. Voor hem gaat de oorlog onverminderd voort. Hij droomt van wraak, al zou deze alleen maar bestaan in een ontmoeting: ik leef nog ondanks jullie!

Zijn therapeuten verzetten zich tegen een ontmoeting met Nagase Takashi; de reden wordt niet gegeven, maar mogelijk zijn ze bang dat het verleden dan weer terugkomt in al zijn gruwelijkheid. Indringend is de vraag of God wel kan vergeven zolang het slachtoffer niet vergeeft; zij wordt ontkennend beantwoord. Op zijn beurt heeft Nagase Takashi, die niet had verwacht ooit met een van zijn slachtoffers in contact te komen, geprobeerd zijn leven een andere wending te geven. Hij hoopt op vergeving en bij de kranslegging heeft hij het gevoel dat hij die ontvangt.

Lomax vergeeft Nagase Takashi. Hij herkent in hem een slachtoffer zoals hij dat zelf is. In plaats van zich boven Takashi te stellen, wordt hij een vriend, troost hem, beschermt hem. Vergeven is niet iets wat je in het voorbijgaan doet, is meer dan een excuus accepteren. Er heeft een rite plaats in de vorm van het voorlezen van een brief. Niet alleen Takashi wordt bevrijd van het verleden, ook Lomax. Iemand vergeeft en iemand belijdt schuld, slachtoffer en dader veroenen zich met elkaar. Het lijkt erop dat door Takashi te vergeven Lomax zich bevrijdt van de haat die hij voelt tegen zijn andere Japanse folteraars en de Japanners in het algemeen. Hij realiseert zich dat vergiffenis schenken een einde maakt aan de haat en het voortgaan van het geweld.

VERGETEN: VALSE LOYALITEIT

In het verhaal van Thea speelt het verzwijgen een belangrijke rol. Het verzwijgen had tot vergeten moeten leiden dat op zijn beurt bevrijding had moeten bewerkstelligen. De mislukking van deze strategie is het thema van de film 'Indecent Proposal', geregisseerd door Adrian Lyne. De film sprak in 1993 veel mensen in Amerika aan. Zij stelden elkaar de vraag: zou jij hetzelfde doen als de twee hoofdpersonen in die film? Diana en David zijn een gelukkig getrouwd jong paar. Ze raken echter in financiële problemen. Dan biedt de charmante geldmagnaat John Gage hun een miljoen dollar aan, als hij met Diana één keer de nacht mag doorbrengen. Na een aanvankelijke weigering, gaan zij op zijn aanbieding in. Zij menen dat hun onderlinge liefde dat wel kan verdragen. Vóór ze elkaar kenden, waren ze beiden met schoolvriendjes naar bed geweest; dat hinderde hen nu ook niet. Na 'de nacht' proberen ze die zo goed mogelijk te vergeten en er niet over te spreken. Maar David blijft Diana achtervolgen met de vraag of zij zich al of niet gegeven heeft aan John Gage. Hoe meer ze proberen te vergeten, hoe meer het verleden tussen hen in komt te staan. Het loopt erop uit dat ze elkaar verlaten. De ommekeer komt wanneer David op een receptie tegen Diana zegt: 'Het gaat erom te vergeven.' Diana reageert niet met woorden, maar haar manier van kijken spreekt boekdelen. De film eindigt met de hereniging van het stel.

Samen zwijgen en 'vergeten' kan mensen tot elkaars gevangenen maken. Een jonge boer, Wim, die op het punt stond van trouwen, werd bij een van de gesprekken ter voorbereiding hevig geëmotioneerd. Het ging op dat moment over het vertrouwen dat je in

elkaar moest stellen. Hij vertelde dat een zusje van hem op de boerderij was omgekomen bij een ongeluk met een tractor doordat zijn vader niet goed had uitgekeken. Over dat ongeluk werd in het gezin uit loyaliteit nooit gesproken. Het werd 'vergeten'. Sinds het ongeluk was er nooit meer echt gelachen in huis. Dat soort 'vertrouwen' wilde hij niet, die loyaliteit wenste hij niet op te brengen. In het gesprek werd hij daarin bevestigd. Dit hielp hem vrij te komen van zijn verleden. Toen zijn vader korte tijd na zijn huwelijk overleed, was hij in staat hem in zijn laatste uren te begeleiden.

Zand erover als bij een begrafenis, bedekken met de mantel van 'de liefde', doen alsof er niets gebeurd is en zo verder leven, alle leden van het gezin worden overgehaald te zwijgen, er ontstaat een 'samen-zwering', die vervolgens 'loyaliteit' of 'trouw' wordt genoemd. Tot deze samenzwering worden vele vrouwen gedwongen die door hun vader, broer, oom of buurman misbruikt zijn. Vaak doet de moeder of ze niets merkt. Want ze zit in tweestrijd: moet ze kiezen voor haar man of haar dochter? Vaak is de moeder in haar jeugd zelf misbruikt. Het meisje wordt gevangen in de tweestrijd van oprechte genegenheid voor haar vader en haat. Stel dat je erover zou gaan spreken en het nette gezinnetje zou uiteenvallen? Welk oordeel zou de omgeving kunnen vellen? De aardige oom of buurman zou ontmaskerd worden en hun gezinnen mogelijk ontwricht. Het 'systeem', de 'orde' moet overeind blijven, anders stort er een wereld in. Het grote zwijgen heeft zijn prijs. Het verstikt het leven, spontaneïteit verdwijnt, het lachen verstomt, de vrijheid is gevlogen. De dictatuur van het zwijgen maakt de waarheid, echtheid en openheid tot eerste slachtoffers. Alles wordt binnengehouden. Iedereen is verlamd, verstard in denken, doen en voelen.

VERGELDING EN STRAF

In de roman *Onze Vader* is de 'straf' innerlijk verbonden met de daad. Dit is niet zo in het strafrecht. Dit wordt uitgeoefend door een instantie die in beginsel onafhankelijk is en zowel dader als slachtoffer hoort in een proces van woord en tegenwoord. Dit is een voortgang ten opzichte van de bloedwraak, waarbij op de mannelijke leden van de familie van het slachtoffer de plicht rust de misdaad te wreken. Nu neemt de overheid, de staat, die plicht op zich, waardoor voorkomen wordt dat de bloedwraak eindeloos doorgaat. In het strafrecht stelt niet het slachtoffer de strafmaat vast. Ook de dader is een mens met een verleden, heeft misschien gehandeld in onvrijheid, uit onwetendheid, in omstandigheden die hem te boven gingen. Een onpartijdige rechter heeft daar meer oog voor dan een slachtoffer. Maar oog in oog met de dader kan de rechter het belang van het slachtoffer uit het oog verliezen. Ik citeer hier enige fragmenten uit het *NRC-Handelsblad*, waarin Alfred von Cleef gesprekken voert met mensen die betrokken zijn bij het strafrecht:

Lange tijd was vergelding een vies woord, betoogt mr. B.E.P. Myjer, advocaat-generaal bij het gerechtshof in Den Haag (nu plaatsvervangend procureur-generaal in Amsterdam. *A.L.*). Hij doelt daarmee op de strafrechtshervormingsbeweging van de jaren zestig en zeventig, waarbij conflictoplossing en gedragsbeïnvloeding centraal stonden. 'Je moest er niet op uit zijn iemand expres leed toe te voegen, louter als vergelding. Inmiddels is die notie achterhaald.' Zelf zegt Myjer altijd te proberen 'een minimum aan leed' te veroorzaken in de hoop 'een maximum aan resultaat te bewerkstelligen. Met één uitzondering: 'Als het om extreem geweld gaat, word ik zelf beroepshalve ook gewelddadig...' Dat neemt niet weg dat Myjer ervan overtuigd is dat vergelding eigenlijk geen zin heeft en slechts zal leiden tot wrok bij degene die haar moet ondergaan. 'Aan de andere kant: iemand die werkelijk zo zinloos geweld heeft gebruikt – voor de kick, voor het geld of voor zijn seksuele genot – zal moeten weten dat we dit niet pikken...' Hij meent dat er soms iets is goed te maken, dienstverlening in plaats van gevangenisstraf kan daartoe een middel zijn. Een van Myjers collega's liet ooit aan een slachtoffer van een verkrachting een sieraad geven door de dader. 'Dat ging natuurlijk veel te vet, want welke vrouw wil er nu een sieraad dragen van haar verkrachter?'

In hetzelfde artikel staat te lezen:

In Nederland worden slachtoffers of hun nabestaanden tegenwoordig nadrukkelijk uitgenodigd op de zitting aanwezig te zijn. Rechter H.J. Mastebroek, die zelf in haar naaste omgeving iemand kent die het slachtoffer is geworden van een toekeloze verkeersdeelnemer, vertelt: 'Vooraf zeg ik altijd tegen de familie van een verkeersslachtoffer: wij kunnen niemand terugbrengen, wij kunnen het leed dat u is aangedaan nooit vergelden, we kunnen slechts recht doen en dat is alles...' Soms maakt Mastebroek het mee dat slachtoffers de verdachte willen aanvliegen. 'Dat komt het vaakst voor bij zedenzaken.'

Het hoge woord komt er onbekommerd uit: het doel van het straf-

recht is de vergelding. De dader is geen patiënt, geen maatschappelijk geval, geen mens in conflict met anderen, maar een misdadiger op wie wraak genomen wordt. Justitie beantwoordt het geweld van de misdaad met geweld ten opzichte van de dader. Recht doen heeft hier zijn oorspronkelijke betekenis: de zaken worden rechtgetrokken, in evenwicht gebracht, het beginsel van de wederkerigheid wordt toegepast. Wie doodt wordt gedood – gelukkig gebeurt dit niet meer – wie steelt wordt de vrijheid ontnomen. Myjer geeft toe dat vergelding geen zin heeft. De wrok van de dader wordt groter, het gevaar van recidivisme groeit daardoor. We bevinden ons als samenleving in een doodlopende straat. Er wordt althans in Nederland nu meer en harder gestraft dan vijftien jaar geleden. De totale duur van de opgelegde straffen is tussen 1990 en 1994 met 33 procent toegenomen, het aantal gevangenen met een straf van twee jaar of meer is in diezelfde tijd gegroeid van 27 tot 48 procent. Het aantal cellen is gestegen van 6800 in 1990 tot 12.000 in 1995. De roep om strengere straffen en om een hardere aanpak van bijvoorbeeld het druggebruik komt zowel van buiten, uit andere landen van Europa, als van binnen, uit eigen land. In 1997 verklaarde meer dan vijftig procent van de Nederlanders in te stemmen met de oplegging van de doodstraf in zeer ernstige gevallen. In Nederland vond de laatste terechtstelling plaats in 1861; de doodstraf werd in 1870 afgeschaft. Na de Tweede Wereldoorlog werden veertig mensen gefusilleerd op grond van het 'Buitengewoon Strafrecht'. In België werd in 1996 de doodstraf formeel afgeschaft; daarvoor werd steeds automatisch gratie verleend. In datzelfde jaar werd in België echter luid geroepen om herinvoering van de doodstraf toen ontdekt was dat Marc Dutroux minstens vier meisjes vermoord had en twee opgesloten had gehouden. De criminaliteit is over het geheel gerekend niet noemenswaardig toegenomen, maar het gevoel van onveiligheid is groter en de roep om vergelding is luider geworden.

Voor Nederland is het betrekkelijk nieuw dat slachtoffers nauwer betrokken worden bij een rechtszaak tegen iemand die hen geschaad heeft. Voorheen was het slachtoffer hoogstens getuige, geen belanghebbende. Sinds begin april 1995 kan een veroordeelde verplicht worden een geldsom aan de staat te betalen ten behoeve van het slachtoffer. Twee eeuwen geleden, toen gevangnissen nagenoeg nog

niet bestonden, was het betalen van een schadevergoeding een algemeen erkende praktijk. De families van dader en slachtoffer onderhandelden daar met elkaar over. In de nieuwe opzet bemiddelt de staat bij het overhevelen van de schadevergoeding in plaats van de familie. Veel slachtoffers hebben desalniettemin het gevoel dat de daders meer rechtsbescherming genieten dan de slachtoffers. Zoals de man wiens huis vernield werd door, zoals later na politieonderzoek bleek, een overbuurman met vier kameraden. Twee van hen werden door de rechter vrijgesproken zonder opgaaf van redenen, de anderen kregen veertien dagen voorwaardelijk. Ze moesten ieder verder *f* 200,- betalen aan het slachtoffer, dat echter zelf maar moest zien hoe hij dat geld moest innen.

Veel veroordeelden kunnen weinig met de straf die hun als vergelding is opgelegd, zoals blijkt uit een ander artikel dat in hetzelfde blad verscheen:

De psycholoog en criminoloog drs. W.H. Derks meent dat het strafrecht in Nederland zich wel 'heel erg in de sfeer van rechters, advocaten en deskundigen' afspeelt... Reclassen is geen vorm van vergeven. 'Dat klinkt allemaal zo christelijk. Zowel wraak als vergaving is zinloos, want een gepleegd delict is onomkeerbaar.' Hij betreurt het dat de praktijk om iemand 'voor een eenvoudige klassieke moord' levenslang te geven is verlaten voor de veel gehanteerde combinatie van gevangenisstraf plus terbeschikkingstelling (tbs). 'Vroeger stond de daad centraal', meent hij. 'De gedetineerde wist waar hij aan toe was, als hij tweederde van zijn straf had uitgezeten, kwam hij op vrije voeten. Gedetineerden met levenslang kregen gratie. Dat vind ik nog altijd een mooi systeem. Ook als deskundige zit je dan niet aan de wraakzuchtige, maar aan de vergevende kant. Tegenwoordig is de persoon zelf het aangrijpingspunt en dat leidt dan vaak tot tbs. Maar dat kan betekenen dat de hoop om vrij te komen steeds weer vergeefs is. Die onzekerheid beschouw ik als wreed en onmenselijk...' 'Het lijkt soms alsof misdadigers door het noodlot achtervolgd worden, al zijn ze natuurlijk uiteindelijk zelf degenen die het over zich afroepen. Ieder delict vergeldt zichzelf, de daad neemt wraak op de dader...' Hij noemt het voorbeeld van een jonge boerenzoon die

onterfd wordt, omdat zijn ouders hem ongeschikt achten het bedrijf over te nemen. Een jongere broer krijgt de voorkeur. Uit wraak steekt de oudste zoon de boerderij in brand. De hele familie en alle beesten komen om. 'Die man riep mededogen op, omdat hij totaal verslagen was,' herinnert Derks zich. 'In zekere zin had hij zich het leven benomen door alles te vernietigen wat hij bezat.'

Daders en slachtoffers blijven onlosmakelijk met elkaar verbonden. Dat realiseerden zich ook de grootouders van een vermoord kind, die de Utrechtse psychiatrische kliniek bezochten waar de moordenaar – een debiele jongen – was opgenomen. Op de vraag naar de reden van hun komst, antwoordde het bejaarde echtpaar: 'Ach, ons kleinkind is dood, maar dit kind leeft nog,' Derks: 'Noem je dit vergeving? Ik weet het niet. In ieder geval is het zo dat de vermoorde altijd doorleeft in de geest van de moordenaar.'

Enkele decennia geleden kwamen volgens Derks veel vaker dan nu de woorden 'barmhartigheid' en 'vergeving' ter sprake. 'Hetzelfde geldt voor schuld en boete. Daar hoor je nooit iets over, terwijl voor de daders die begrippen heel betekenisvol zijn. De morele schuld is vaak groter dan de juridische.' Ooit liep Derks met een meervoudige moordenaar door de gang van de observatiekliniek. Plotseling draaide de man zich om en zei: 'Waarom daalt de wraak van de goden nu niet op mij neer?' Derks: 'Een huiveringwekkende uitspraak die de verschrikkelijke leegte duidelijk maakte waarin deze man zich bevond.'

Soms willen de daders hun excuses aanbieden aan hun slachtoffers of de nabestaanden. 'Meestal komt dat er niet van,' stelt Derks. 'De slachtoffers zijn er zelf niet van gediend en een primitief geschreven briefje van een moordenaar werkt absoluut niet positief.'

W. Derks is onzeker over de begrippen 'wraak' en 'vergeving'. Het verhaal over de grootouders is in mijn inschatting een voorbeeld van vergeving, van een verhouding in vrijheid. Maar ik besef dat daden van mensen op verschillende manieren geïnterpreteerd kunnen worden en dat deze interpretaties alle juist kunnen zijn. Terecht betreft

hij het dat woorden als barmhartigheid, schuld en boete weinig meer gebruikt worden. Er worden zo mogelijkheden afgesneden die mensen vroeger hielpen hun daden een plaats te geven en wel zo dat er ondanks alles toch toekomst was. Zoals in het boek van Elie Wiesel vinden we hier de vaststelling dat slachtoffers en daders aan elkaar gebonden blijven.

De dader blijkt ook gebonden te blijven aan zijn daad: de daad is al de straf. In oude culturen liet men soms de moord op een broer ongestraft, omdat het verlies van de broer al straf genoeg was. De nauwe verbondenheid tussen kwade daad en straf is ook een bijbelse overtuiging – in het volgende hoofdstuk kom ik daarop terug. We treffen haar reeds aan in de roman *Onze Vader*. Hierbij past de kritiek van Derks op de moderne praktijk om mede op grond van psychologische inzichten meer naar de dader te kijken dan naar de daad. Op het eerste gezicht lijkt deze moderne praktijk humaan, maar een gevolg is dat iemand een etiket wordt opgeplakt. Ik vraag me af of deze praktijk niet eerder de rechters en de samenleving ten goede komt dan de dader. Straf uitdelen, iemand leed toevoegen is niet plezierig. Daarbij komt het besef dat het tamelijk willekeurig is wie er voor de rechtbank komt en wie niet, want de meerderheid van de misdaden blijft ongestraft. Dit geeft rechters en samenleving een ongemakkelijk gevoel dat zich vervolgens uit in pogingen de schuld van de dader geringer te maken. Overigens erken ik dat sommige daders dermate psychisch gestoord zijn dat zij een blijvend gevaar zijn voor zichzelf en voor anderen. In Nederland zijn er ongeveer veertig mensen die waarschijnlijk nooit meer vrij moeten komen, omdat ze te gevaarlijk blijven. Het zijn mensen die geen geweten lijken te hebben en alleen het leed zien dat henzelf werd en wordt aangedaan. Ze komen meestal zelf uit een gebroken gezin met een alcoholische vader en een moeder die in de prostitutie zat.

In Nederland is in 1928 het systeem van terbeschikkingstelling ingevoerd. Doorgaans wordt tbs opgelegd zonder straf. Wel moeten deze zogenaamde tbs-passanten in afwachting van hun behandeling in een Huis van Bewaring zitten. De overheid poogt op dit ogenblik de doorstroom zoveel mogelijk te bevorderen. Anderen moeten na hun gevangenschap een behandeling ondergaan, die moet voorkomen dat zij terugvallen in hun oude levenswijze en vroegere misda-

dig verleden. Dit heeft in ongeveer een kwart van de gevallen succes. Het systeem heeft een gruwelijke kant: elke twee jaar kan de tbs verlengd worden. De behandelde is er niet zeker van wanneer en of hij vrij komt. Wel staat er een maximumtijd vast. Volgens D. Oppedijk, geneesheer-directeur van de tbs-kliniek Veldzicht, ervaren velen hun behandeling als een lijdensweg. De tbs is in de eerste plaats bedoeld om de maatschappij te beschermen; daarop is de behandeling gericht. Y.M. van den Berg-Lotz, hoofd behandeling van de tbs-kliniek de Pompekliniek te Nijmegen, heeft gepleit voor alleen een behandeling van gevangenen die daarvoor solliciteren. De rechter moet de maximale straf opleggen, waarvan een gedeelte gebruikt zou kunnen worden voor een eventuele behandeling. Te veel ter beschikking gestelden doen volgens haar maar alsof zij meewerken. Dit voorstel sluit mijns inziens aan bij de gedachten van Derks.

Derks betwijfelt of het zinnig is slachtoffers en daders met elkaar in contact te brengen. De contacten zoals hij die beschrijft, lijken inderdaad onvruchtbaar. Willen contacten zinvol zijn, dan moeten zij goed begeleid worden; bemiddeling lijkt me in dezen hoogst noodzakelijk.

Mijn vader was een zwervende Arameeër. Hij is met een klein aantal mensen naar Egypte gegaan en, terwijl hij daar als vreemdeling verbleef, een groot, machtig, talrijk volk geworden. Toen de Egyptenaren ons slecht behandelden, ons onderdrukten en ons harde slavenarbeid oplegden, hebben wij tot de Aanwezige, de God van onze vaders, geroepen. En de Aanwezige heeft ons gehoord en zich onze vernedering, ons zwoegen en onze verdrukking aangetrokken. Hij heeft ons uit Egypte geleid met sterke hand, met uitgestrekte arm, onder grote verschrikkingen, en met tekenen en wonderen. Hij heeft ons naar deze plaats gebracht en ons dit land geschonken, een land dat overvloedig van melk en honing. Daarom breng ik nu de eerste vruchten van de grond, die U, de Aanwezige, mij hebt geschonken (5-19).

De 'grote verschrikkingen, tekenen en wonderen, de sterke hand en uitgestrekte arm' roepen misschien onze nieuwsgierigheid op. Maar ze zijn de onbelangrijkste woorden uit de tekst. Ze hebben als functie het verrassende van het gebeuren naar voren te brengen. De tekst gaat over een gebeurtenis binnen onze wereld. Wijzelf kunnen individuen en gezinnen tegenkomen die een soortgelijk verhaal vertellen: een verhaal van onderdrukking, vlucht en bevrijding. De asielcentra zitten vol zulke mensen. Als zij zich mogen vestigen in hun nieuwe land – een land dat vergeleken met het vorige altijd overvloedig van melk en honing – zullen ze geneigd zijn om dankbaar jaarlijks hun bevrijding te gedenken en te vieren. De 'melk en honing' zijn dan niet in de eerste plaats de materiële goederen, als wel het mogen leven in een land waar een nieuwe toekomst daagt. Aan hun kinderen zullen ze hun verhaal doorvertellen in de hoop dat zij naar eer en geweten zullen handelen in dit nieuwe land. Het verhaal van hun bevrijding maakt deel uit van hun eigenheid.

Voor de vrouwen en mannen van Israël was dit verhaal de grondslag van hun identiteit. Het verhaal moest niet alleen doorverteld worden. Het moest bovenal gedaán worden: leven als vrije mensen die niet daarvoor anderen de prijs laten betalen door ze tot slachtoffer en slaaf te maken. De slachtoffers herinneren zichzelf en de volgende generaties aan hun verleden van onderdrukking en bevrijding opdat ze niet zelf daders worden.

I HET VERHAAL VAN DE UITTOCHT

In het boek Deuteronomium hoofdstuk 26 lezen we dat de Israëliet de eerste vruchten van de oogst in de tempel moet komen aanbieden en dan zeggen:

Dit is de eerste conclusie die we trekken: het verleden mag niet vergeten worden. Het verleden vergeten werkt averechts – we hebben dat al in het eerste hoofdstuk gezien, onder meer in het verhaal van *Vergeten: valse loyaliteit*. Het maakt verschil hóé het verleden in herinnering wordt gehouden. Zo roept de bekende dominee en politicus Ian Paisley uit Noord-Ierland telkens weer tot zijn aanhangers ‘Remember’, ‘Herinner je’. Wat volgens hem herinnerd moet worden is een selectie van gebeurtenissen uit het verleden. Zij betreffen momenten waarop de ‘protestanten’ de ‘katholieken’ afgetroefd hebben zoals bij de slag aan de Boyne en het ontzet van Derry in 1690. De ‘katholieken’ herinneren zich weer andere momenten, zoals ‘Bloody Sunday’ van 30 januari 1972 toen Britse soldaten in Derry dertien ‘katholieke’ demonstranten doodschoten. (Bij ‘protestanten’ en ‘katholieken’ moeten we niet allereerst aan religieuze groepen denken, maar aan twee culturen, de ‘Britse’ en de ‘Ierse’.) De oproep van Paisley heeft ten doel een groepsidentiteit door te geven die gebaseerd is op angst en wrok. Dit is een andere manier van herinneren en gedanken dan de bijbelse.

In de bijbel beslaat het verhaal van de uittocht uit Egypte, de door-tocht door de woestijn en de intocht in het Beloofde Land vele boeken: Exodus, Leviticus, Numeri, Jozua. Ook het boek Rechters mag daar eventueel nog bij gerekend worden. Deuteronomium, waaruit we geciteerd hebben, is een reflectie op het verhaal van de bevrijding en de consequenties daarvan.

Voor ons zijn *vier elementen* in dit verhaal van bijzonder belang: – het maakt onverbloemd duidelijk hoe moeilijk het is weg te breken uit het verleden, hoe onderdrukkend dit ook was; – het verlaten van het onderdrukkende verleden is een pijnlijke tocht, die een diepgaande verandering vraagt van degene die uittrekt; – het is nodig om op een nieuwe manier met elkaar te leren omgaan; – alleen een stem van buiten maakt het mogelijk te breken met dit verleden.

Geen van deze elementen mag vergeten worden. Wie ze vergeet, zal onherroepelijk het verleden herhalen en weer in onderdrukking belanden.

Wegtrekken uit het verleden

Men mag niet vergeten hoe zwaar het is het verleden achter te laten. Dit is het *eerste element*. Wel tien keer wordt er door het volk van Israël geprotesteerd tegen zijn bevrijding. Mozes, die het volk leidend zal geven bij de uittocht, voorziet dat hij niet gehoord zal worden (Ex 4). Wanneer Mozes bij de farao bot vangt en het volk niet uit Egypte mag leiden, wordt door de farao de slavenarbeid verzawaard – een normale reactie van een onderdrukker. De voormannen nemen het Mozes zeer kwalijk dat hij de farao heeft aangesproken (Ex 5, 21). Wanneer het volk daadwerkelijk uittrekt en de farao en zijn leger het achternazit, begint het gemor pas goed:

Waren er in Egypte geen graven, dat u ons naar de woestijn hebt gebracht om te sterven? Wat hebt u ons aangedaan door ons weg te voeren uit Egypte? Hebben wij u in Egypte al niet gewaarschuwd: bemoei u niet met ons, laat ons maar in dienst blijven van de Egyptenaren? Het is beter om hen te dienen dan te sterven in de woestijn (Ex 14, 11-12).

Een realistisch standpunt, lijkt het: liever slaaf dan dood. Maar is de slavernij niet een soort doodslap? Mozes leidt het volk droogvoets door de zee die de woestijn scheidt van Egypte. Wanneer de farao de achtervolging doorzet, komt zijn leger om in de terugstromende wateren – ik lees in deze ondergang van farao de definitieve breuk met het onderdrukkende verleden. Maar daarna blijft er het heimwee van de zo bevrijde slachtoffers naar het verleden en heerst de angst voor de onzekere toekomst. Ik geef slechts één voorbeeld. In Nu 11, 4-6 jammeren de voormalige slachtoffers:

Wie kan ons aan vlees helpen! Wij hebben heimwee naar de vis die wij in Egypte voor niets te eten kregen, naar de komkommers en de meloenen, naar de prei, de uien en het knoflook. Wij drogen uit! Er is niets!

De klagers weten niet meer hoe hun slavenbestaan cruiltzag. De pijn van het heden – een leven in vrijheid, maar zonder overvloed – roept een rooskleurig beeld op van het verleden: vroeger was alles beter.

Zulke klachten kunnen we nu dikwijls in Oost-Europa horen: de onderdrukkende veiligheid van vroeger lijkt beter dan de onzekere vrijheid van nu. Men is al vergeten dat bijvoorbeeld zuidvruchten vroeger een zeldzaamheid waren en dat veel arbeid pure werkverschaffing was. Er wordt gemord.

Wanneer Mozes twaalf mensen uitstuurt om het land te gaan verkennen dat hun door God beloofd is, komen dezen terug met een overvloed van vruchten. Maar behalve Kaleb en Jozua verspreiden deze verspieders het gerucht dat het land niet in te nemen is, omdat het onder meer bewoond wordt door reuzen. De bewoners verschijnen in hun ogen als onoverwinnelijk en overmachtig. Mozes pleit bij God om vergiffenis en hij krijgt deze ook, maar geen van de mannen

die Mij wel tienmaal getart hebben door niet naar Mij te luisteren, geen van die mannen zal het land zien dat Ik hun vaders onder ede beloofd heb (Nu 14, 22-23).

De generatie die uit de slavernij is weggetrokken, moet eerst uitsterven, wil een nieuwe toekomst mogelijk zijn. Zozeer heeft de slavernij deze mensen aangetast, dat zij tot een leven in vrijheid niet meer in staat zijn. Ze houden te zeer vast aan de farao en de slavendrijvers als voorbeelden van hoe de ene mens met de andere omgaat. Een andere vorm van samenleven kunnen ze zich niet voorstellen. De toekomst is een bedreiging en verschijnt in hun ogen uiteindelijk als een nieuwe slavendrijver. Een nieuwe generatie die het slavenbestaan niet heeft gekend, kan wel openstaan voor de toekomst en de durf hebben haar binnen te gaan. Het verhaal suggereert niet dat het altijd zo moet gaan. Je kunt een Kaleb of Jozua zijn. Maar het maakt op indringende wijze duidelijk dat een echte bevrijding uit het verleden uiterst moeilijk is. Ook wanneer het volk het Beloofde Land, het leven zonder slavernij, is binnengegaan, dreigt dit nieuwe bestaan telkens weer te verworpen tot een vorm van slavernij. Uittocht, doortocht en intocht moeten telkens weer herhaald worden.

Het verleden moet niet mooier gemaakt worden dan het was. Het mag niet in een 'gouden tijd' veranderen, want dan wordt het een mythe en een bron van nieuwe vormen van onderdrukking. De stu-

die van de geschiedenis kan helpen de mythen van het verleden te ontmaskeren en zo bijdragen tot een genezingsproces van het heden. Ze kan ons weliswaar niet vertellen hoe het verleden 'werkelijk' geweest is, want we kijken er altijd naar door een bepaalde bril. Maar ontdekken dat er vele mogelijkheden zijn om naar het verleden te kijken werkt bevrijdend. Dingen waarvan we dachten dat ze gebeurd waren, blijken in het geheel niet of althans niet zo gebeurd te zijn. Gebeurtenissen die wij ons altijd op een bepaalde manier herinneren, zijn door anderen met evenveel recht anders ervaren. Wat ik hier zeg over de studie van de geschiedenis, geldt evenzeer voor het levensverhaal van individuele mensen. Onze herinneringen zijn minder nauwkeurig dan we vaak denken. Gebeurtenissen die op een bepaalde manier in ons geheugen gebrand zijn, blijken anderen zich heel anders te herinneren dan wij. Dat hoeft geen ontkenning te zijn van onze ervaring, maar relativeert haar wel. Soms kan dit ons bevrijden uit een fixatie, die ons heden negatief beïnvloedt.

De herinnering aan het verleden kan een bevrijdende werking hebben. Deze kunnen we doorgeven aan anderen, onze generatiegenoten of/ en de volgende generatie. Het verhaal van het verleden wordt dan een positieve kracht. Doorgaans zijn onze herinneringen tweeslachtig: van de ene kant bezien zijn ze positief, van de andere kant negatief. In het verhaal van uittocht, doortocht en intocht en in de wijze waarop dit later is geïnterpreteerd, is dit gemakkelijk te herkennen.

Tocht door de leegte

Het onderdrukkende verleden verlaten is een pijnlijke tocht, die een diepgaande verandering vraagt van degene die uittrekt. Het gemor is te begrijpen. Mozes en zijn volk trekken niet van de ene dag op de andere vanuit de slavernij een land van vrijheid binnen. Dat zou onrealistisch zijn. Het afleggen van het verleden en vrij worden is een langdurig en moeizaam proces. Mozes en zijn volk belanden in de woestijn. Ze lijken in eerste instantie meer te verliezen dan te winnen. De woestijn is het beeld van verlies van oude zekerheden.

Dit is het *tweede element* dat voor ons van belang is. Het leven van het joodse volk was ingericht op overleven in onderdrukking met op zijn best zo nu en dan een verzetsactie. Deze vertrouwde reacties zijn

niet meer nodig, zelfs onwenselijk, ze passen niet meer bij de nieuwe situatie. Het oude levenspatroon heeft afgedaan, maar het nieuwe moet nog gevonden worden. Een proces van ontwenning is noodzakelijk en dat is onvermijdelijk pijnlijk, zoals elke verslaffde ons kan vertellen. De woestijn is de plaats waar vanuit de leegte een nieuwe wijze van leven geleerd moet worden. In de bijna lege ruimte kan niets je afleiden. Ze helpt je om je te concentreren op wat wezenlijk is. De woestijn is nooit een helemaal afgesloten periode in het leven, ze doemt weer op telkens wanneer er gebroken wordt met het verleden. Met lege handen staan geeft het gevoel van verlegenheid, maar omdat de handen leeg zijn, kunnen ze gevuld worden. Die leegte binnengaan vraagt durf. De verleiding is groot om haar zo spoedig mogelijk op te vullen. Iemand verdraagt het verlies en de onrust dan niet, maar gaat bijvoorbeeld snel nadat een relatie verbroken is, een andere aan. De leegte is zwanger van angst en wordt zo gauw mogelijk opgevuld. De kans om afscheid te nemen van het oude levenspatroon en zich te bezinnen op wat er gebeurd is, wordt niet aangegrepen.

Nieuwe verhoudingen

Het is niet mogelijk eindeloos in de leegte te blijven. Ze moet niet als zodanig verheerlijkt worden en als een eindpunt worden beschouwd. De leegte is de plaats om te leren, de herinnering aan het verleden zodanig levend te houden dat ze bevrijdend werkt, en vervolgens in nieuwe verhoudingen te leven. Dit laatste gebeurt in ons verhaal. Het is het *derde element*. De nieuwe verhoudingen hebben het karakter van een verbond. God neemt op zich verantwoordelijk te zijn voor de toekomst van Israël. Van dit volk vraagt dit dat het God daartoe de gelegenheid moet geven. Voor Israël betekent dit concreet God lief te hebben en de naasten, dat wil zeggen de andere leden van het volk. Dit wordt verder uitgewerkt in allerlei voorschriften die in feite uit verschillende eeuwen stammen; voor ons is hun inhoud dikwijls niet inzichtelijk. Deze voorschriften zijn bedoeld om de vrijheid te behoeden, al kunnen ze in de praktijk soms omslaan in het tegendeel daarvan en onderdrukkend worden. Elke relatie tussen mensen krijgt vorm in afspraken en regels. Deze worden meestal nooit opgeschreven, vele ervan worden zelfs nooit

uitgesproken. Maar er zijn verwachtingen over en weer. Wie te vaak en te veel afwijkt, raakt zo ver van de ander verwijderd dat hij of zij onbereikbaar wordt. Hij of zij gaat dan andere wegen. De een kan zijn belofte niet meer waarmaken, omdat de ander niet meer te bereiken is. Israël kan wegen kiezen, die weer tot onderlinge onderdrukking leiden, zodat God zijn/haar verantwoordelijkheid niet meer kan waarmaken. In ons verhaal wordt deze keuze aangeduid met het woord 'zonde'. 'Zonde' is dat het volk andere wegen gaat en gefascineerd raakt door andere waarden – door 'afgoden'. Het zet zichzelf gevangen, spreekt zichzelf tegen, vervalt tot zelfvernietigend gedrag, wordt gestraft. Op de verhouding tussen zonde en straf moet ik hier kort ingaan.

Misdaad en straf

Oppervlakkig gezien lijken de bijbelse verhalen te suggereren dat het volk zondigt en dat God vervolgens van buitenaf straf. God wordt vaak voorgesteld als een wrekende en straffende God. Heel wat mensen, vooral christenen uit 'zware' en rechtse kerken, lijden onder dit beeld. Zij zien hun eigen mislukkingen, hun ontslag, scheiding, kinderloosheid enz. als een straf van God voor hun falen. Ze kunnen zich in alle eerlijkheid dikwijls niet voor de geest halen wat voor kwaad ze gedaan hebben om deze straf te verdienen, maar toch... Zij menen dat hun visie die van de bijbel is. Ze vergissen zich daarin. Modern onderzoek heeft laten zien dat onze indruk van bijbelse teksten in dezen onjuist is. Al kan men niet alles afhankelijk maken van woordgebruik, het is toch bijzonder dat het Hebreuws geen specifiek woord voor 'vergeldden' heeft. In de bijbel roepen mensen met hun daden zelf de gevolgen ervan op, tot hun voordeel of hun nadeel. Ze scheppen door hun daden een eigen sfeer om zich heen – zoals ieder mens en ieder huis een eigen sfeer heeft. In die sfeer bloeien zij op of verstikken ze. Ook anderen die met hen in relatie treden leven óf op in hun nabijheid óf kunnen geen adem krijgen. Iemand die corrupt is, leeft in een sfeer van corruptie. Daaraan gaat hijzelf ten gronde en met hem anderen die zich thuis voelen in die sfeer. Daden zijn als zaad dat zijn eigen oogst opbrengt. Men oogst wat men zaait. Boontje komt om zijn loontje. Zo lezen we in Psalm 7:

Zo gaat het: wie kwaad ontvangt en onheil draagt, zal teleurstelling baren; spitten en graven aan een kuil voor een ander betekent een kuil voor jezelf; dat onheil valt op je eigen hoofd, een slechte daad komt neer op je eigen schedel (p. 15-17).

God is de vroedvrouw bij dit baringsproces. Zij garandeert dat degene die de ander onrecht doet, omkomt in het onrecht dat hij sticht. Meer dan dat, God dwarsboomt de daden van machtige daders van onrecht, zodat uit de boze daad een ander resultaat komt dan de daders verwachten en hoopten. We zien vaak niet dat de onrechtpleger in de kuil valt die hij voor anderen gegraven heeft; in de Psalmen wordt daar uitvoerig over geklaagd. De oogst van de slechte (en goede) daden wordt in vele teksten verwacht in de toekomst, die zelfs aan de andere kant van de dood kan liggen. De gedachte dat het kwaad de dader zelf vergiftigt, onmenselijk maakt, blijft. De straf is gebonden aan de daad: de daad is zelf straf of zegen. In het eerste hoofdstuk kwamen we dit al tegen in *Onze Vader* en in *Vergelding en straf*. Het zich verwijderen van God door aan de naaste onrecht te doen is dwalen, de weg kwijt zijn, zich in het pikkeduister bevinden. De straf komt niet van buiten, het onrecht zelf maakt het leven onmenselijk. We kunnen hier denken aan onze eigen beslissingen die ertoe kunnen leiden dat de aarde vervuild wordt en de toekomst van het menselijk leven in gevaar wordt gebracht.

Een stem van buiten

Er is een vierde element. Alleen een stem van buiten maakt het mogelijk te breken met het kwalijke verleden. Bevrijding uit een pijnlijk verleden is slechts mogelijk door een roep van buiten. Waarom niet door een kracht van binnenuit? Waarom kan ik mijzelf niet aan mijn eigen haren uit het moeras trekken? Waarom heb ik een ander nodig die mij uit deze dood redt? In de vraag ligt het antwoord al besloten. Het verleden is niet iets dat buiten mij staat, ik ben in zekere zin dat verleden. Wanneer ik uitvoerig moet zeggen wie ik ben, begin ik mijn levensverhaal te vertellen. Ik ben dat verleden met zijn goede en kwade kanten. De identiteit van Israël was slaaf zijn. Het dacht slaafs, voelde slaafs, en, zo bleek hiervoor, het had zeer grote moeite om de slaafsheid van zich af te werpen. Het is waar dat men nooit

helemaal samenvalt met het verleden. Er blijft een menselijke mogelijkheid om aan het verleden een andere wending te geven. Maar dan moet men wel een alternatief voor dat verleden zien. Israël zag de Egyptenaren het leven van meesters en slavendrijvers leiden. Het kon ervan dromen in een soortgelijke positie te komen en ooit slavendrijver te worden. De slavendrijver, afhankelijk als hij is van de slaaf, is echter evenmin vrij. Dader en slachtoffer zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden, zagen we in het eerste hoofdstuk in *De vijfde zoon*. De 'heer en meester' zit evenzeer gevangen in het systeem van de slaaf. Om tot bevrijding te komen is een alternatief van buiten nodig.

Dit alternatief zit opgesloten in de godsnaam JHWH die het beste kan worden weergegeven met 'ik zal met jou zijn', 'ik zal er zijn voor jou', 'ik kom voor je op, maak me voor jou verantwoordelijk'. De slavendrijver is juist niet 'met' de slaaf, en de slaaf staat niet aan de kant van de slavendrijver. Zij behoren tot twee verschillende werelden. Aan de ene kant kunnen ze niet zonder elkaar bestaan, maar aan de andere kant komen ze op geen enkele wijze met elkaar overeen. Ze staan tegenover elkaar als een hongerige leeuw en een weerloos lam, als de stemhebbende en de stemloze, als onderdrukker en onderdrukte. Het alternatief, een 'leven met elkaar' of liever 'voor elkaar', moet van buiten komen; noch de slaaf noch de slavendrijver ziet de mogelijkheid er voor elkaar te zijn. In feite blijkt het een lang leerproces te vragen om vanuit de positie van slachtoffer iemand te worden die er 'voor een ander' is. Nog moeilijker is het voor de daders; hun overmacht, hun succes in het onderwerpen van de ander, maakt hen blind voor het alternatief om 'voor iemand' te leven. Het slachtoffer wil tenminste nog een andere wijze van leven, al weet het niet welke, behalve die van de dader. De dader weet van geen enkele andere mogelijkheid. Hij wil zeker niet het leven van het slachtoffer delen, en kan zich geen andere vorm van bestaan indenken dan proberen altijd machtiger te zijn dan anderen.

Er is een stem van buiten nodig. Een stem die de grenzen van het slavenleven overschrijdt, overstijgt, 'transcendeert', en die ertoe aanzet de grenzen van dit onvrije bestaan te overschrijden, te overstijgen, te transcenderen. Deze stem geeft troost en daagt ertoe uit om dit leven te veranderen en er een nieuwe wending aan te geven. Een

stem die als het ware uit een 'andere wereld' komt en tegelijk klinkt in deze wereld en de taal ervan gebruikt. In de bijbel wordt deze stem JHWH of 'God' genoemd. JHWH geef ik weer met het woord 'Aanwezige'.

Het slachtoffer wordt een onderdrukker

Wat gebeurt er als het bevrijde volk of een van hen zelf een 'farao' en onderdrukker wordt? Dit kunnen we lezen in het verhaal van *koning David* in 2 S 11-19. David is machtig geworden en poogt meer en meer territorium in handen te krijgen. Hij trekt er niet meer zelf met zijn legers op uit, maar laat dit aan zijn generaals over. Wanneer het oorlogseizoen weer begint, in het voorjaar, ziet David vanaf zijn dakterras een mooie vrouw, die aan het baden is: Batsaba, de vrouw van een van zijn huurlingen Uria. Hij laat haar komen en slaapt met haar. Wanneer ze zwanger blijkt te zijn, roept hij Uria terug van het slagveld om hem met Batsaba te laten slapen, maar volgens oeroude religieuze regels van de oorlog doet deze dit niet. David zorgt er dan voor dat Uria omkomt op het slagveld en neemt Batsaba tot vrouw. Alles lijkt prima geregeld, maar dan komt er een stem van buiten:

Daarom stuurde de Aanwezige Natan naar David. De profet kwam bij de koning en zei tegen hem:

'Twee mannen leefden eens in dezelfde stad;

de een was rijk, de ander arm.

De rijke bezat heel veel schapen en runderen,

de arme had niets, behalve één enkel lammetje dat hij gekocht had.

Hij had het in leven kunnen houden

en het was bij hem opgegroeid tussen zijn kinderen;

het dier at van zijn bord,

het dronk uit zijn beker

en het sloep op zijn schoot;

het was als een dochter.

Op een dag kreeg de rijke man bezoek, maar hij kon er niet toekomen om een schaap of een rund uit zijn eigen kudde te nemen

en dat klaar te maken voor de reiziger die bij hem was gekomen.

Hij pakte het lam van de arme en maakte dat klaar voor zijn gast.'

David was diep verontwaardigd over die man en hij zei tegen Natan: 'Zowaar de Aanwezige leeft, de man die dat gedaan heeft, verdient de dood. En het lam moet hij viervoudig vergoeden omdat hij er niet voor is teruggeschrokken zo iets te doen.' Toen sprak Natan tot David: 'Die man, dat bent U!' (12, 1-7)

Natan confronteert David met zijn eigen daad, op zo'n manier dat hij geen kant meer uit kan. Batsaba wordt niets verweten; zij is de speelbal van de koning, slachtoffer geen dader. De straffen die David vervolgens aangezegd worden, liggen in het verlengde van zijn eigen daad. Het zwaard zal niet meer van hem en zijn familie wijken en iemand die dicht bij hem staat zal zijn vrouwen van hem afnemen.

Toen zei David tegen Natan: 'Ik heb tegen de Aanwezige gezondigd.' Natan antwoordde: 'Dan heeft de Aanwezige u deze zonde vergeven: u zult niet sterven. Maar omdat u door deze daad de vijanden van de Aanwezige een reden hebt gegeven om kwaad te spreken, zal wel het kind dat geboren is moeten sterven' (12, 13-14).

David neemt de verantwoordelijkheid van zijn daad op zich. Niet in zijn koninklijke macht, maar daarin bestaat zijn grootheid. De erkenning van David kwaad gedaan te hebben opent voor hem de deur naar de vergeving. Het begane onrecht kan niet ongedaan gemaakt worden en zal zijn uitwerking hebben. Het kind van hem en Batsaba sterft. De dood van het kind moet binnen het verhaal duidelijk maken dat de daad van David geen toekomst heeft. Het kind is onschuldig, maar de wijze waarop het op de wereld is gezet, geeft de indruk dat de koning van het volk van de Aanwezige niet verschilt van de andere geweldplegers en verkrachters die koning zijn, en, meer nog, dat de Aanwezige eenzelfde gewelddadige god zou zijn als de goden van die koningen. Bij die volken mochten koningen alles. Zij werden als een soort misdadigers beschouwd. Van

hen werd verwacht dat zij met hun misdadige geweld de orde in de maatschappij zouden behouden. Het volgende kind dat uit Batsaba en David geboren zal worden, symboliseert de toekomst: hij wordt de volgende koning.

Het vervolg van het verhaal laat zien hoezeer het onrecht van David onrecht zaait. Zijn zoon Ammon blijkt naar zijn vader te aarden. Hij verkracht zijn halfzus Tamar – het is onduidelijk of dit in de tekst als incest wordt beschouwd. Als zijn begeerte vervuld is, verliest hij alle belangstelling voor haar. David laat het gebeuren ongestraft passeren. De volle broer van Tamar, Absalom, voelt zich geroepen wraak te nemen en vermoordt Ammon. Absalom vlucht, maar kan na enige machinaties weer terugkomen. Hij slaagt er vervolgens in het noordelijk gedeelte van het koninkrijk onder zijn leiding in opstand te brengen. David moet Jeruzalem verlaten. Absalom laat publiekelijk zien dat hij de harem van David heeft overgenomen en zet daarmee zijn recht op het koningschap kracht bij. In een daaropvolgende veldslag verliest hij echter van de generaals van David. Met zijn muilezel op de vlucht blijft Absalom in een boom hangen, zijn hoofd beklemd tussen de takken. Tegen het bevel van David in zijn leven te sparen, doodt Joab, de belangrijkste van de generaals van David, hem. De troonopvolging blijft ook daarna een twistappel. Ten slotte wordt de strijd om de troon mede dankzij het krachtdadige optreden van Batsaba in het voordeel van haar zoon Salomo beslist. Deze zuivert op bloedige wijze het hof van zijn vader; Joab is een van de slachtoffers.

Na de dood van Salomo valt het koninkrijk uiteen in een Noord- en een Zuidrijk. Het zwaard is bij al deze koningen nooit ver weg. Velen van hen zijn misdadigers, zoals koning Achab. Deze ontnemt via de intriges van zijn vrouw Izebel zijn buurman Nabot diens wijngaard en diens leven (1 K 21). Ook hij komt tot bekering en krijgt nieuw leven, maar de misdaad heeft gevolgen: zijn vrouw en zoon komen op gewelddadige wijze om.

'Faraó' David poogt volledig over leven en dood te beschikken, de toekomst onder regie te nemen en het verleden uit te wissen. Een stem van buiten confronteert hem met zichzelf en zijn verleden. Dit verleden kan noch geloofchend noch ongedaan gemaakt worden.

David gaat vreemd. Deze daad loopt uit op moord en als een olie-vlek verbreidt zich dan het kwaad over meer mensen en over volgende generaties. Een seksueel vergrijp krijgt maatschappelijke gevolgen. Een parallel trekken met president Bill Clinton ligt hier voor de hand. Ook denk ik aan de roman van H. Mulisch *De Ontdekking van de Hemel* (Amsterdam 1992). Max gaat vreemd met de vrouw van zijn vriend. Zij wordt zwanger. Max hoopt stiekem dat zij zal sterven, bang als hij is dat het kind op hem zal lijken en zijn daad uit zal komen. De eenmaal begane daad werpt een schaduw op hun vriendschap en bepaalt mede de toekomst van het kind.

David bekent zijn daad: hij ziet het verleden onder ogen. Dit opent voor hem de deur naar toekomst. Zijn bekentenis is al het begin van de verwerking van dit verleden. Natan legt David geen 'boete' op: David hoeft geen speciale dingen te ondernemen als bijvoorbeeld een pelgrimstocht, het brengen van offers of het doen van goede werken. Uria kan hij niet het leven teruggeven. Wat betekent hier vergeven worden? David neemt de verantwoordelijkheid op zich voor Batsaba en laat haar kind hem opvolgen. Hij herhaalt zijn daad niet meer: dat is op zich een teken van vergeven te zijn.

David doet zijn belijdenis aan God. David erkent daarmee in elk geval dat hij de fundamentele ordening van de menselijke wereld heeft aangetast. Zonder die ordening met als grondregels 'gij zult niet doden' en 'gij zult niet begeten wat een ander toebehoort' is menselijk leven onmogelijk. God wordt hier gezien als degene die deze ordening heeft geschapen. Kan God vergeven? Moet Uria, het slachtoffer, niet vergeven? Wordt hier verondersteld dat hooggeplaatsten geen vergeving vragen aan hen die onder hen staan? De tekst geeft hierop geen antwoord.

Zowel Natan als David gaat ervan uit dat God het recht heeft David ter verantwoording te roepen. God is voor beiden de schepster van de orde die gericht is op het welzijn en overleven van mensen. In de bijbel wordt God herhaaldelijk de pleitbezorger van 'weduwen en wezen' genoemd, van hen die geen familie hadden die zich om hen bekommerde en voor hen opkwam. Als niemand voor hen het pleit voert en hun rechten veiligstelt, doet God dat. Concreet gebeurt dit door mensen die door anderen erkend worden als personen die in Gods naam handelen. Natan is zo'n man. De dode Uria

is als een 'weduwe en wees': hij kan niet voor zichzelf spreken. In Natan komt God voor hem op. De naam van Uria wordt niet uitgewist: in het bijbelse verhaal blijft de naam Uria klinken, tot in het geslachtsregister van Jezus in Matteüs (6:1) toe.

den over het verleden en het verwonde leven. Het uitspreken in een groep van wraakfantasieën kan helpen om de roep om wraak minder intens te maken. Ten slotte moeten de relaties opnieuw geheel worden. De relatie met de dader kan vaak niet hersteld worden, maar de verhoudingen met anderen kunnen nieuw leven krijgen. Vanuit die bevrijdende ervaring kan de gestalte van de dader gaan verbleken; de fascinatie voor hem verdwijnt. Opkomen voor anderen die in soortgelijke situaties leven, kan eigen herstel bevorderen, maar hieraan kan het nadeel kleven dat men door een voortdurende identificatie met hen in het verleden blijft steken.

Toch blijft er op het niveau van de rechtvaardigheid een tekort. Het evenwicht is hiermee nog niet hersteld. De opgelopen schade vraagt erom goedgemaakt te worden. De omgeving kan hier door liefde en aandacht te schenken de nodige compensatie geven voor het aangedane leed. Het gaat hier overigens niet alleen over grote inbreuken. De kleine inbreuken van dag tot dag kunnen een niet meer uit te houden pijn veroorzaken.

Daders vergeten evenzeer. Zolang zij de verantwoordelijkheid van hun gedrag niet onder ogen zien, is ook hun leven vlak en inhoudsloos. De verwoesting die zij hebben aangericht bij het slachtoffer, bederft hun verhoudingen met anderen. Zowel hun privé-leven als hun maatschappelijk bestaan wordt verziekt. In de bijbelse teksten, maar ook in de roman *Onze Vader* van Marilyn French wordt deze situatie als straf omschreven (zie ook: *Vergelding en straf*). Het verlopen gaan van vruchtbare relaties is de straf voor de daad. De daad zelf is de straf.

De gebondenheid aan het verleden wordt versterkt als de omgeving verbiedt daarover te spreken. Met een beroep op loyaliteit en trouw ontstaat een samenzwering van zwijgen (zie: *Vergeten: valse loyaliteit*). Daders en overwinnaars hebben er alle belang bij dat dit ook zo blijft. Daarbij zijn de daders altijd in het voordeel. De Amerikaanse psychiater Judith L. Herman schrijft in haar boek *Trauma en herstel. De gevolgen van geweld – van mishandeling thuis tot politiek geweld* (Amsterdam 1993):

Het is heel verleidelijk om partij te kiezen voor de dader. Het enige wat de dader vraagt, is dat de toeschouwer niets doet. Hij appel-

REACTIES OP HET VERLEDEN

Slachtoffers zijn geneigd de inbreuk op hun leven zo spoedig mogelijk te vergeten. Die is te verschrikkelijk. Maar onderhuids blijft het verzwegen verleden bestaan. *We* hebben onder meer uit het verhaal van *De spoorwegman* kunnen leren hoe vlak het leven dan wordt. Alle relaties met andere mensen worden door dat verleden aangetast. De therapie bestaat in een langzaam proces van zich herinneren, met hart, verstand en heel het lichaam. Er moet getrouwd kunnen wor-

leert aan het universele verlangen geen kwaad te zien, geen kwaad te horen en geen kwaad te spreken. Het slachtoffer daarentegen wil dat de toeschouwer deelt in de last van de pijn. Het slachtoffer verlangt dat er wordt opgetreden, dat men zich betrokken voelt en dat men zich het gebeurde herinnert (p. 19-20).

Het verlangen geen kwaad te zien sterkt de daders in hun vertrouwen dat zij het recht hebben geweld uit te oefenen. Er kunnen verhalen en liederen ontstaan waarin zij als helden worden afgeschilderd en hun kwaad verheerlijkt wordt. Slachtoffers die zich in eerste instantie bevrijd hebben van hun pijnlijke verleden, kunnen dit mooier gaan maken dan het was. Dit gebeurt op momenten dat de vrijheid en dus verantwoordelijkheid hun te zwaar wordt (zie: *Het verhaal van de uittocht*). Dit alles wordt vervolgens van generatie op generatie doorgegeven.

DE NOODZAAK VAN DE VERGELDING

We hebben meer dan voorheen oog gekregen voor de slachtoffers. We zien onszelf als echte of mogelijke slachtoffers. De roep om vergelding is luider geworden. Rechtenbanken straffen harder dan vijftien jaar geleden (zie: *Vergelding en straf*). Vaak vinden slachtoffers de opgelegde straffen onvoldoende, want de rechtbank houdt ook rekening met de belangen van de dader. Vergelding, afbetaling van schuld, is noodzakelijk, omdat rechtvaardigheid immers berust op het evenwicht in de ethische boekhouding van ontvangen weldaden en kwetsuren. Het is de luxe van de niet-slachtoffers om de roep om vergelding af te doen als een primitief wraakgevoel. Christenen halen soms te gemakkelijk hun schouders op over het feit dat het rechtsgevoel niet bevredigd wordt. Het is echter de bijbel zelf die om wraak en vergelding roept. Dit gebeurt omwille van de rechtvaardigheid. God is in zowel het Oude als het Nieuwe Testament allereerst de God die rechtvaardig handelt en het recht handhaaft. Niet-geloven in deze God betekent vanuit de bijbelse visie de hoop opgeven dat er aan mensen recht gedaan wordt. De bijbel deelt in de oermenselijke overtuiging dat menselijk overleven alleen mogelijk is door het vertrouwen, dat er orde geschapen kan worden en er recht gedaan wordt.

Anders berust alles op willekeur en toeval. Zij spelen beide volgens de menselijke ervaring wel een rol in ons bestaan, maar het is onverdraaglijk dat zij uiteindelijk de uitkomst van ons leven zouden bepalen. Dat schendt ons weet hebben van rechtvaardigheid.

Het gaat in de bijbel om de hoop op een wereld waarin recht gedaan wordt, op het rijk van God. Deze nieuwe wereld is een ideale werkelijkheid, die echter voor de auteurs van de bijbel geldt als richtpunt en leidraad van handelen. Wie weigert te luisteren naar de belofte die zegt dat het kwaad vergolden zal worden, levert zichzelf uit aan chaos en vernietiging. Vandaar dat de laatste zin van het proefschrift *Gelijk om Gelijk* (Amsterdam 1993) van de Amsterdamse hoogleraar aan de Vrije Universiteit N. Schuman luidt: 'Wie niet meer in de vergelding wil geloven, is het niet ter wille van zichzelf, dan toch ter wille van anderen, heeft alle hoop verloren' (p. 590). Vergelding wordt hier dus door Schuman verdedigd, zelfs aangebevolen, op grond van de bijbel.

In onze westerse rechtsorde bepaalt niet het slachtoffer de maat van de vergelding, maar de rechter. Wanneer iemand iets misdaan wordt, geschiedt tegelijk onrecht aan al degenen – in feite de hele maatschappij – met wie het slachtoffer is verbonden. Zij hebben belang bij de wijze en de mate van de vergelding. Als het slachtoffer de vergelding kan eisen die het maar wil, kan de schade voor de samenleving buitensporig groot worden. Zij moet het algemeen belang behoeden en dat van slachtoffer en dader. Ze zal zich dan niet geheel en al met het slachtoffer identificeren. Daarom hebben we onafhankelijke rechters. Deze rechtsorde heeft in de praktijk ook nadelen. In Nederland – in België is dit anders – kan het slachtoffer zijn stem nauwelijks laten horen wanneer er rechtgesproken wordt. Het wordt eerder als een informant beschouwd dan als een mens aan wie onrecht is geschied. De advocaten van de dader zullen proberen deze zoveel mogelijk te ontlasten; de rechter staat wel oog in oog met de dader en zijn advocaten, maar ziet het slachtoffer niet of nauwelijks. Dit kan het slachtoffer het gevoel geven onrechtvaardig behandeld te worden. Van de weeromstuit wordt dan de roep om vergelding luider.

Op vele plaatsen wordt geprobeerd slachtoffer en dader met elkaar in contact te brengen. De dader kan door de rechtbank gedwongen

worden aan het slachtoffer een schadevergoeding te betalen. In Amsterdam en elders is de stichting *Dading* opgericht, die elk jaar in ongeveer vijfhonderd zaken bemiddelt tussen dader en slachtoffer over een schadevergoeding. In de helft van de gevallen komen daders en slachtoffers tot overeenstemming. In het artikel 'Over de afgrond heen' van A. Schreuder in *NRC-Handelsblad* stelt Tineke Bouwes, coördinator van deze stichting, dat de slachtoffers vervolgens minder moeite hebben met het verwerken van de gebeurtenissen:

De benadeelden ontdekken dat de verdachten ook gewone mensen zijn die een keer over de schreef zijn gegaan, en dat verdachten in tegenstelling tot wat vaak wordt gedacht ook echt spijt van hun daad kunnen hebben. Door die ontdekking hoeven ze niet meer over het gebeurde na te denken, ze kunnen het afsluiten.

In Nieuw-Zeeland heeft men een model ontwikkeld van 'conferenties'. Inmiddels is dit idee overgenomen in Australië. Het model wordt tot nu toe nog alleen gebruikt voor jeugdige delinquenten. Met uitzondering van moord en doodslag behandelt een 'conferentie' alle overtredingen. Het idee is ontleend aan de traditionele praktijk van de Maori's. Daarin worden het slachtoffer, de dader en de familie van beiden bij elkaar gebracht. In de bijeenkomst wordt schuld erkend, spijt betuigd en vervolgens wordt er naar wegen gezocht om het maatschappelijk evenwicht te herstellen. De groep moet het slachtoffer compenseren en de dader weer in de groep opnemen. Uit de groep gestoten zijn is voor een Maori het ergste wat hem kan overkomen. Het slachtoffer krijgt een vorm van begeleiding, de dader wordt vaak voor enige tijd verbannen en moet elders leven onder toezicht van een mentor. Een meisje dat verkracht was door haar oom, waste zich met haar familie en een priester gedurende drie maanden verschillende malen ritueel in een rivier; de oom moest twee jaar lang ver weg van zijn woonplaats op het land werken en had in die periode een reeks confronterende gesprekken met de plaatselijke leider.

Het doel van de 'conferenties' is te bewerkstelligen dat de jeugdige dader de verantwoordelijkheid op zich neemt voor zijn daad, de schade vergoedt en een straf aanvaardt. De slachtoffers zijn direct bij

het gebeuren betrokken. Ze staan niet min of meer buitenspel, zoals bij een rechtszaak. Bovendien wordt het gezin van de jeugdige dader medeverantwoordelijk gemaakt. De conferentie wordt voorzeten door een advocaat, soms door een maatschappelijk werker. Ze kan plaatsvinden in het huis van bijvoorbeeld de dader of het slachtoffer of op een andere geschikte plek. De deelnemers moeten goed geïnformeerd worden over wat er gaat gebeuren – in de praktijk blijkt daar nogal eens wat aan te ontbreken, vooral naar de slachtoffers toe. Wanneer iedereen zich heeft voorgesteld en er, indien gewenst, een gebed of zegen is uitgesproken, wordt een verslag van de feiten voorgelezen. Deze informatie kan zo nodig gecorrigeerd worden. Dan erkent de dader zijn schuld – zo niet, dan wordt de zaak doorverwezen naar de rechtbank. Daarna komt het slachtoffer of zijn vertegenwoordiger aan het woord. Het daaropvolgende gesprek is erop gericht dat de dader de verantwoordelijkheid van zijn daad op zich neemt. Het gaat er niet om de redenen te achterhalen waarom de dader zo gehandeld heeft of om over de omstandigheden te spreken. Na dit gesprek moet de familie van de dader onderling overleggen om tot een voorstel voor verdere actie te komen. Wanneer de andere deelnemers met het voorstel instemmen, wordt de bijeenkomst afgesloten. Meestal betuigt de dader spijt, vergoedt de schade of doet een gift aan een humanitaire instelling. Hij accepteert een werkstraf of een inperking van zijn vrijheid, zoals een avondklok of geen auto mogen rijden. Soms wordt er werk verricht voor het slachtoffer zelf, maar veel slachtoffers willen geen direct contact. Wel geeft het slachtoffer vaak aan voor welke instelling de dader moet werken. Soms biedt in de ogen van het slachtoffer alleen al de erkenning van de dader schuldig te zijn voldoende compensatie.

De slachtoffers blijken toch het minst tevreden met de afloop van de 'conferentie'. Vaak komt dit omdat ze van tevoren niet goed geïnformeerd zijn. De slachtoffers verwachten soms meer dan praktisch mogelijk is. Toch zijn de straffen niet lager dan de straffen die in een rechtszaak opgelegd zouden worden. Ik zie hierin een bevestiging van mijn stelling dat de behoefte aan vergelding bij ons heel diep zit. Ik keur deze behoefte niet af. Integendeel, ik erken haar: ze is een terecht roep om rechtvaardigheid. Soms ook vond er een verzoening plaats. Het slachtoffer nodigde de dader en zijn familie uit voor een

maaltijd. Slachtoffers die aan het begin van de bijeenkomst zeer kwaad waren op de dader, begonnen soms na een tijdje de dader te ondersteunen.

Dit model is nog in een experimenteel stadium. Een van de voordelen is dat het tamelijk gemakkelijk aangepast kan worden aan een specifieke culturele situatie: het werkt bij de Maori's en bij mensen uit een blanke, westerse cultuur. De dader wordt niet als een zondebok uitgedreven en hem wordt geen stigma opgelegd. Het model sluit aan bij de ervaring dat mensen in het goede spoor blijven, omdat zij verbonden willen zijn met hun omgeving en de maatschappij. Dankzij die verbondenheid hebben zij een geweten, hebben ze weet van goed en kwaad. Het model van de conferentie biedt mogelijkheden om tot verzoening te komen, maar dwingt haar niet af. Het slachtoffer is rechtstreeks bij de afwikkeling van de zaak betrokken. Het kan waarschijnlijk daardoor gemakkelijker het gebeurde verwerken. Dit model kan misschien op een veel grotere schaal gebruikt worden: ook voor volwassen daders en in nog ernstiger gevallen. Buiten het rechtssysteem om kunnen verenigingen en kerken van dit model gebruikmaken voor de oplossing van interne conflicten. Een belangrijke vraag is wel in hoeverre mensen zich in onze postmoderne maatschappij nog verbonden voelen met anderen. Erkennen zij wel een band met anderen? Kunnen daders op grond daarvan verantwoordelijkheid op zich nemen voor de schade die zij het slachtoffer en zijn omgeving berokkenen?

In België bestaat er sinds 1994 een wet op de strafbemiddeling. Onder bepaalde voorwaarden – ze is onder andere alleen van toepassing op zaken waarin nooit meer dan twee jaar geëist zou worden – worden strafzaken geregeld door een minnelijke schikking. De 'bemiddelingsassistent' heeft eerst een gesprek met de verdachte en vervolgens met het slachtoffer. De laatste kan daarin zijn verwachtingen en wensen kenbaar maken. Vervolgens organiseert de 'bemiddelingsassistent' een strafbemiddelingszitting, waarbij zowel verdachte als slachtoffer zich kan laten bijstaan door een advocaat. In deze zitting bepaalt men de schadevergoeding en kan aan de verdachte dienstverlening, vorming of therapie worden opgelegd. Soms regelt men een ontmoeting tussen beide partijen, waarin dader en slachtoffer met elkaar spreken over hun ervaringen bij het plegen dan wel

ondergaan van het misdrijf. De omgeving van dader en slachtoffer wordt er niet bij betrokken. Deze strafbemiddeling vindt slechts plaats in minder dan 1% van het totaal aantal dossiers, maar dit betekent altijd nog ongeveer 5000 dossiers per jaar. Een heel enkele keer verzoenen dader en slachtoffer zich met elkaar. Vaak vindt het slachtoffer echter dat de dader er goedkoop van afkomt en meent de dader dat hij te streng wordt gestraft.

Elders in de wereld, zoals in Zwitserland, organiseert men bijeenkomsten waarin daders en slachtoffers met elkaar in gesprek worden gebracht. De slachtoffers zijn in dit geval niet de slachtoffers van deze daders. Deze bijeenkomsten zijn vooral gericht op de toekomst van de daders. Men hoopt hun bij te brengen wat het betekent slachtoffer te zijn. Voor slachtoffers kunnen dit eveneens vruchtbare ontmoetingen zijn. Zij krijgen meer oog voor de daders en hun motieven. Dat kan helpen om de eigen pijn beter te verwerken.